

Нова парадигма, що запропонована та осмислена Л.Силенком, заявляє про себе складним процесом перетворення європейської цивілізації у постіндустріальне суспільство, по-новому ставить проблему співіснування націй, етнічного й національного відродження й становлення, тобто співіснування національних культур та світової цивілізації.

До речі, сьогодні в усьому світі посилюється теоретичний інтерес до процесів етнічного й національного відродження локальних культур, релігійних традицій та цінностей. Прикладом є праці Е.Макінтайра та Е.Сміта (Англія), Р.Рорті (США), М.Фуко (Франція), М.Бубнера, В.Клюксена (Німеччина) та ін., які віддають перевагу розмаїттю цінностей національних форм життя. У більшості досліджень соціально-культурна детермінанта переломлюється через традиційно-релігійну форму, як важливу форму суспільної свідомості, що йде в руслі поглядів Л.Силенка. Сам автор “Мага Віри” трактує своє відкриття як українську Духовну революцію, що висловлюється у новому розумінні Бога як ознаки національної духовності.

Етико-релігійне вчення Л.Силенка знаходиться в контексті розробок постмодерністської філософії. Пропонуючи здійснити “духовну революцію” через пошук основ громадянської релігії, Л.Силенко дає можливість вийти на нову парадигму духовності в розвитку української нації.

*О.Шелудченко** (м. Київ)

МЕСІАНСЬКІ ІДЕЇ В МОНОТЕЇСТИЧНИХ РЕЛІГІЯХ

Початок двадцять першого сторіччя ознаменовано цілою низкою кризових явищ у сфері соціального буття, відносин людства та природи. Ці кризові явища, цілком природньо, потребують світоглядного їх освоєння та вироблення передумов для подолання. Масова свідомість лишається ідеологічних та світоглядних стереотипів, що були характерними для сторіччя, яке минуло на наших очах. Разом з цим вироблення нового бачення сучасного та майбутнього – процес дуже складний та болісний. Втрачаючи звичні стереотипи, люди іноді приходять до думки, що разом з ними гине світ, розпад соціальних спільнот може здатися апокаліпсисом світобудови загалом. Так це чи не

* Шелудченко О. - аспірантка кафедри релігієзнавства філософського факультету Київського Національного університету імені Тараса Шевченка.

так, зрештою, проявить подальший історичний розвиток, але людство прагне мати відповідь на ці питання вже сьогодні. У пошуках відповіді ми звертаємося до духовних здобутків, які взагалі нам доступні – досвіду як раціонального, так і позараціонального освоєння світу.

Питання про конечність чи безкінечність світу завжди хвилювало людство. Воно знаходило той або інший варіант відповіді у світоглядних конструктах, що склалися на протязі існування цивілізацій. Філософія та релігія різним чином намагаються досягнути зазначену проблематику. Звертання до есхатологічної проблематики поєднує різні світові релігії, як то християнство, іудаїзм та іслам.

У сучасних дослідженнях широко тлумачаться питання духовної, соціальної, економічної кризи, занедбання основних моральних цінностей, втрачання людьми людськості. За статистичними даними, щорічно в Росії вбивають 24-26 тис. осіб, в Україні – 5-6 тисяч. Ці дані незаперечно свідчать, що вбивство, як засіб вияснення стосунків, досить широко розповсюджений в усьому світі. Так, в ПАР на 10 тис. населення – 44 вбивства на рік, в Росії – 31, у Мексиці – 22, в Казахстані – 19, в Україні – 9 [Алексеєнко, Л.В.Кейсевич «Последняя цивилизация? Человек. Общество. Природа., К.,- 1997.- С. 411]. Неймовірно зросла наркоманія та алкоголізм. Збільшилась кількість крадіжок. Сім'я знаходиться у стані перманентної кризи, кількість розлучень значно перевищує кількість шлюбів [«Статистичний щорічник України за 1998 рік».- К. 1999.- С. 576].

Враховуючи вищезазначені чинники, актуальним постає питання подальшого розвитку людства. Загроза загибелі Землі у тому стані, який придатний для людського існування, із-за діяльності людини стає реальністю. Не менш страшною постає антропологічна деструкція, криза духовності, що призводить до появи величезної кількості різних сект, релігійних течій, які маніпулюють масовою свідомістю. Прикриваючись гаслами “спасіння душі” під час апокаліпсису та приходу Месії, а також обіцянками кращого життя після смерті, вони залучають до своїх ланок молодь, людей середнього віку, тобто потенціал суспільства і нації. Це в майбутньому загрожує послабленням наукового потенціалу суспільства, а також занепадом економіки та культури України. Величезні кошти витрачаються новими релігійними течіями на розгортання своєї діяльності. Ними пропагується неомістицизм, парапсихологія, що є дуже небезпечним для людей з невизначеними духовно-моральними основами. Досить часто нові «пророки» закликають до туманної світової або альтернативної релігії, з'являються новітні Христи (Віссаріона, Деві Марія Христос тощо). Відбувається заміна вічних ідеалів духовного та морального життя суспільства тимчасовими, які нав'язуються

релігійними проповідниками та керівниками релігійних напрямів. Тому ми звернулися до аналізу релігійних поглядів щодо приходу Месії в «кінці днів».

Іудаїзм зіграв найважливішу роль у зародженні і розвитку таких світових релігій, як християнство і іслам, хоча був релігією малочисельного єврейського народу і не самою популярною релігією Землі.

Саме поняття «Месія» має іудейське коріння. Його прихід в «кінці днів» був передбачений біблійними пророками багато віків назад. Потрібно зазначити, що з точки зору іудаїзму, під словами «кінець днів» мається на увазі період історії, що передує приходу Месії (староєвр. “Мошиах”). Ця подія повинна розділити історію людства на дві частини – на тисячоліття хаосу та страждань і на дні Месії, дні гармонії і миру. «Згідно точки зору сучасного іудаїзму «Месія – не божество, а реальна людина з плоті і крові, нащадок царя Давида. В центрі уваги пророків знаходиться, в сутності, не сама особистість Месії, а ті завдання, які перед ним постають, ті зміни, які він вносить в світ. Це спільна і характерна риса світосприйняття іудаїзму, для якого істинна духовність завжди реалізує себе в матеріальному: для того і створена людина, щоб одухотворити і освятити, «обробити» навколишній світ – і себе разом з ним.» [Полонский П. Евреи и христианство. Несовместимость двух подходов к миру.- Иерусалим, 1997].

В древніх біблійних пророцтвах Мошиах - це цар і духовний вождь єврейського народу. За його життя і правління здійсниться процес звільнення і відродження всього світу. Це відродження уявлялося пророкам таким, що відбувається в об'єктивній реальності, явним і безсумнівним для всіх людей. Передусім, у часи Мошиаха припиняться війни, настане загальний мир та всі люди, насолоджуючись спокоєм і гармонією, зможуть присвятити себе пізнанню Бога і духовному вдосконаленню.

Очікування приходу Мошиаха є основоположним елементом іудаїзму і одним з тринадцяти принципів віри Рамбама, тому кожен іудей зобов'язаний вірити й чекати на його прихід.

Проаналізувавши іудейські уявлення про Месію, можна сказати, що він тут є людиною в тому ж значенні, в якому був людиною цар Давид (Давид був помазаний на царство і тим самим був Помазанцем). Як і цар Давид, Месія буде вести непереможні війни і врятує Ізраїль від його зовнішніх ворогів.

Одним із завдань, яке повинен виконати Мошиах, є відновлення храму. Рамбам підкреслював, що «закони повернуться до їх первинного стану». Іншими словами, євреї повинні отримати можливість повністю

дотримувати заповіді Тори. На даний момент із 613 заповідей Тори можуть виконуватися тільки 207. Заповіді, що відносяться до жертвоприношень в Храмі, не можуть бути виконані через руйнування Храму, а в іудаїзмі жертвоприносини поза Храмом заборонені. В іудейській релігії виконання всіх заповідей є невід'ємною частиною життя єврейського народу і вважається, що без Мошиаха це завдання лишається нездійсненим, оскільки іудейські пророцтва зазначають, що саме він повинен відновити Храм. Ця різниця в практичному виконанні заповідей складає одну з відмінностей в житті іудеїв до і після приходу Машиаха.

Він збере народ Ізраїлю з його Вигнання і розселення. При ньому всі євреї зберуться в країні Ізраїль. Машиах буде визнаний всіма народами.

Якщо узагальнити іудейські пророцтва Танаху і апокрифів то можна зробити висновок, що іудеї вважали, що без втручання вищих сил в особі Мошиаха неможливо вирішити соціальні проблеми: зупинити падіння духовності і зростання злочинності, відновити древні закони співіснування в суспільстві. Вони чекали на прихід Месії – царя, який візьме на себе керування державою і суспільством. Ті високі вимоги, які висувають іудеї, досі давали можливість оцінити якості того або іншого «претендента» на це «звання». А оскільки до цього часу не знайшлося гідної людини, що втілює в собі всі їх надії і сподівання, то іудеї продовжують чекати на прихід Мошиаха.

Відтак месіанська ідея має певний загальнолюдський вимір. Суттєво також, що Мошиах взагалі не може померти, не виконавши поставлених перед ним завдань і не виправдавши свого призначення.

Нарешті, в уявленнях про прихід Мошиаха в іудаїзмі слід вирізняти два підходи. Згідно першого, все, що треба робити для приходу Месії – це вести праведне життя, тобто виконувати всі розпорядження іудейської релігії, молитися, багато часу присвячувати вивченню Писання і Талмуду. Відтак ключовою фігурою виступає у даному випадку людська індивідуальність, її певний духовний стан. Цікаво, що сам його прихід ставиться в залежність від певних дій вибраних людських особистостей. Такими вибраними вважає себе ультра-ортодоксальна частина іудаїзму. З другої точки зору, приходу Месії слід сприяти шляхом створення необхідних соціально-політичних умов: відновити Єрусалимський Храм, зробити так, щоб вся земля в країні Ізраїлю почала належати євреям. Наявність царя у цьому випадку абсолютно не обов'язкова. Достатньо того, щоб народ був охоплений месіанською ідеєю. Остання, як бачимо, у цьому випадку мислиться як соціальна

програма (або утопія), що може бути зреалізованою у повсякденній цілеспрямованій діяльності усієї спільноти єврейського народу.

Згідно християнського потрактування, пришествя Месії в «кінці днів» є логічним завершенням багатовікової деградації людства. З його приходом зв'язують розв'язання всіх невіршених проблем, таких як відновлення духовності, моральності, справедливості, законів Бога на Землі. Загибель гіршої частки людства і процвітання кращої – таким є результат суду, який він повинен здійснити. Внаслідок цього припиняться війни, хвороби, катастрофи і стихійні лиха, оскільки Богу не треба буде карати людей, якщо всі перестануть грішити і будуть жити по древніх законах. Маючи нові знання, всі будуть жити в справедливому суспільстві, яке побудує Месія.

Окрім цього слід окреслити особливості месіанської ідеї, що притаманні саме християнству:

По-перше месіанська ідея отримує часовий вимір: Ісус говорить, що «настав час Царства Бога поруч». Це і є він – час рішень, коли Бог стоїть перед людьми. Він дуже близько, Він чекає, і людині відкриваються безмежні можливості. Тобто, на відміну від іудаїзму, у християнстві месіанство ініціює актуальну дію, воно співвіднесено з наявним соціально-історичним станом. У певному розумінні це не очікування (нехай і активне, дієве), а спів-діяльність – сьогодні й зараз.

По-друге, якщо в іудаїзмі Месія – це цар, переможець, то в християнстві – переможений владою, розп'ятий, посланець Божий, що переміг смерть.

Месія в концепції апостола Павла повинен виправити трагедію всесвітнього масштабу та здійснити суд. І він не може бути просто людиною навіть такою великою, як цар Давид. Він є Боголюдиною – однією з іпостасей Бога.

Християни вважають, що явлення Ісуса Христа-Месії в Іудеї в I ст. н.е. дарувало людству можливість позбутися провини первородного гріха через обряд хрещення – приєднання до Церкви. Проте в той час, як цей обряд позбавляє від покарання за гріх, властивий людині за самим фактом народження, він не дозволяє позбутися наслідків цього гріха – зла, хвороб, смерті тощо. Відтак перший прихід врятував людство від перебування в пеклі у зв'язку з провинною за первородний гріх. Погляд Данте, який вселяє до пекла тих, хто народився до приходу Ісуса Христа за те, що вони не були хрещені, є нормативним для того часу. Проте є інший підхід, згідно з яким Ісус сам спустився в пекло і врятував від перебування в ньому праведників, які жили до його явлення на Землю, що описує апокрифічне «Євангеліє від Никодима». Термін «Спаситель»,

властивий Ісусу, потрібно розуміти як спаситель від пекельних мук за первородний гріх.

Оскільки наведена концепція Месії-Христа не повністю відповідала старозавітним пророцтвам і не задовольняла пророцтва про епоху щастя й благодення, яка повинна настати з приходом Месії, то здійснити ці пророцтва покликано друге пришествя Христа. Отже те, що сталося в Іудеї в першому сторіччі було тільки підготовкою до більш значимої події – до другого пришествия. Після цієї події почнеться тисячолітнє царство загального благодення.

Для ісламу також характерне очікування “кінця світу”. Так, в XII столітті мусульманські богослови, філософи, містики говорили про те, що прийде кінець світу: на Заході зійде чорне сонце, за ним слідуватимуть орди Гога та Магога, а за Гогом та Магогом, прийде Дадджал, тобто – антихрист. Він пройде по Палестині на ослі в супроводі 70 тисяч євреїв та встановить своє панування. Але потім з небес прийде Месія (або Махді), людина, що відновить віру, вб’є Дадджала та поверне на Землю справедливість, силу, відродить людей на шлях творця.

Виходячи з мусульманської концепції «кінця днів», прихід ал-Махді є такою ж необхідністю і неминучістю, як в християнській релігії прихід Месії, а в єврейській релігії – Мошиаха. Існує ряд ісламських пророцтв про його прихід:

1. Махді відмінить релігійні війни.
2. У його часи в світі буде спостерігатися великий ріст знань і велике змішання людей.
3. У ці часи будуть використовуватися нові види транспорту, у верблюдах не буде потреби.
4. У той же час настане занепад в релігійній вірі, і від Ісламу не залишиться нічого, крім назви, а від Корану не залишиться нічого, крім тексту.
5. Християнські нації стануть найпоширенішими в світі.
6. Махді нагадає вчення Ісуса.
7. Він з’явиться безпосередньо перед кінцем світу, у часи розбрату і бід, щоб ще раз повернути світ, занепад і відвернувся від Бога, на шлях істинної віри.

В оповідях мусульман про кінець світу Ісус діє поруч з Махді. Разом вони переможуть Антихриста. Крім того, Ісус буде васалом і шанувальником Махді. Махді втілює в собі ідею християнського і іудейського Месії, оскільки в ісламі поняття «Месія» в тому значенні, в якому його розуміють християни й іудеї, не існує. Його функції виконує «прихований» імам шіїтів.

Щодо мусульманської духовної традиції, то слід виділити ряд тлумачень месіанської ідеї. По-перше, в переказах мусульман про «кінець світу» говориться, що матимуть місце дві дійові особи – Іса разом з імамом Махді. Прихід Махді перед «кінцем світу» – це найголовніший аспект мусульманської есхатології.

По-друге, до приходу імаму Махді функції посередника між Аллахом та людством виконують непогрішimi імами.

По-третє, Махді розуміється як володар епохи, який повинен повернутися й наповнити світ справедливістю і встановити царство блаженства на землі, у цьому сенсі він є подібним до іудейського Машіаха. Махді буде вести безпосередньо сам Аллах. Його ведуть так, що Аллах буде застерігати Його від помилок і гріхів у всьому, що б він не робив.

По-четверте, Махді буде пояснювати релігійні знання та право й буде остаточним авторитетом у витлумаченні Корану, допоки він не з'явився. Цю його функцію виконуватимуть інші імами. Цікаво, що ця функція може бути екстрапольованою також на попередні дії імамів.

По-п'яте, починаючи з ХІХ ст. шіїти почали вважати пророка як “довершену людину”, носія сили, що керує, людську іпостась Світового Розуму, а Махді – як людську іпостась Світової Душі, духовного вождя людства.

Ідея месіанства є однією з фундаментальних у всіх монотеїстичних релігіях. Загальною рисою конструктів самого месіанства в іудаїзмі, християнстві та ісламі є те, що вони мають два виміри – індивідуальний та загальносоціальний. Перший полягає у тому, що у наведених релігіях витлумачується Месія як особистість, надається увага саме індивідуальним його рисам, він, залишаючись серед людей і людиною, виходить за цю визначеність, стаючи причетним до сфери сакральної дії. Другий вимір полягає у тому, що Месія є силою соціального перетворення, вирішення саме суспільних (суспільно-політичних) проблем свого часу. При цьому часова визначеність соціальної проблематики відходить на задній план. Історичне тло, на якому формувалися месіанські уявлення, постає у міфологічній формі як універсальна світобудова.

В іудаїзмі та ісламі більшою мірою виражений соціально-прикладний аспект приходу Месії, ніж це має місце у християнстві. Християнська релігія у цьому плані не є спрямованою на вирішення завдань розвитку якогось певного соціуму; поставання якоїсь соціально-політичної утопії, новий стан світу не є поставанням якоїсь земної справедливості. Дії Месії для іудеїв – виконання обіцянки перед стороною, що дотрималася умов угоди, для християн – розкриття таїн існування оновленого світу (провозвісником якого був Ісус) для

прибічників ісламу його прихід – встановлення насамперед політичного правління Аллаха на всій Землі.

Фігура Месії у всіх варіантах антропоморфна, але в ісламі вона набирає найбільш суб'єктивних рис: Махді людина, політичний діяч – ал-Махді тобто «якого ведуть вірним шляхом». Він є провісником близького кінця світу. Махді буде вести безпосередньо сам Аллах, який застереже його від помилок і гріхів у всьому, що б він не робив. Кожна його дія буде вважатися волею Аллаха. Вважається, що він не здатний грішити. Махді буде говорити від імені Аллаха з усіх питань, а не тільки релігійних. Наприклад, шійї непохитно вірять в його прихід перед кінцем світу. Його прихід є наріжним каменем в їх вченні про кінець світу.

Спільним мотивом у всіх трьох концепціях є орієнтація на вирішення соціальних проблем людського буття та боротьбу з Антихристом (Дадджалом, Сатаною, Дияволом). Більше того, в ісламі присутній мотив розуміння того, що з ним будуть спільно боротися Ісус та Махді, тобто відбудеться синтез християнської та ісламської традиції. В усіх релігійних концепціях важливе значення надається людській іпостасі, Месія розглядається не як понадприродне створіння. Це – ніби прообраз дійсної людини, яка змінює світ на основах істинного буття.

Наведений аналіз месіаністичних уявлень монотеїстичних релігій дає змогу зробити також ряд висновків щодо тієї ролі, яку вони відіграють у процесах духовного засвоєння процесів суспільної трансформації, оновлення засад людського буття в світі.

Поряд з теоретичними, ідеологічними формами рефлексії перехідного стану суспільства, виникають також відповідні феномени релігійної свідомості. У цей час актуалізуються ідеї месіанства, посилюються настрої актуальної есхатології, з'являються різноманітні месії та пророки. З точки зору соціально-філософського підходу фактори вичерпаності попереднього історичного стану та невизначеності напрямку майбутнього розвитку є причиною процесів, що відбуваються як в сфері раціонального (наукового, філософського) осягнення дійсності, так і в сфері іраціонального (зокрема, релігійного). Засоби, якими користується філософія та релігія, відрізняються, але, на нашу думку, подібним є те, що сформований інструментарій, виникнувши в конкретних суспільно-історичних умовах, використовується у подальшому для рефлексії процесів, що мають іншу конкретно-історичну природу. Для філософії (соціальної) це категорії («розвиток», «історія», «суспільство», «трансформація»), для релігії – догмати, фундаментальні образи та уявлення (зокрема «кінець світу», «месія»). І в першому, і в другому випадку вони завжди змістовно не повні, оскільки розвиток

суспільства принципово відкритий процес. Він є тією безкінечністю, в якій кожне покоління формує свою діяльність, самовизначаючись до себе як до конкретного феномена. Тому ідеї месіанства будуть і в подальшому завжди ареною, на якій стикатимуться різні трактування.

Саме тому виникає можливість дивитися на історію, як на реалізацію якихось універсальних сутностей – категорії, що є засобами осягнення дійсності. У нашій свідомості вона перетворюється на саму дійсність.

Месіанство, таким чином, є тією категорією релігійної свідомості в монотеїстичних релігіях, за допомогою якої вона (свідомість) рефлексує невідповідність історично поставших форм суспільного життя його новим духовно-практичним засадам. Завдяки існуванню цієї категорії суспільна свідомість (однією з форм якої є релігія) здатна осягнути необхідність входження в нову систему уявлень, остаточного відокремлення від минулого, зберігши при цьому досвід духовного освоєння світу. Істотним є те, що усвідомлення це передбачає необхідність для такого переходу творчого акту з боку людини, людської особистості (а не дії якоїсь понадлюдської абстрактної сили). Саме людина є тією ланкою, що єднає Минуле та Прийдешнє. Вона, діючи в соціумі, зумовлює оновлення світу за принципами, носієм яких вона є. З точки зору науково-філософської рефлексії людина ця є носієм, реалізатором певної понадіндивідуальної «історичної закономірності». Вона є «історичною особистістю», що необхідно виникає в певний час. З точки зору релігійного підходу, фактором появи такої особистості є також понадіндивідуальна «Божа воля», що реалізується в певний момент в акті з'явлення Месії. Принципова відмінність полягає лише в тому, що науково-філософська світоглядна побудова передбачає принципову можливість та необхідність знання людиною таких умов та часу суспільної трансформації, а релігія не передбачає можливості попереднього знання про умови та час приходу історичної особистості (даючи лише систему уявлень про признаки його появи).

Єдність месіаністичних уявлень світових релігій є проявом спільності історичного процесу, в якому вони формувалися, спільності принципів соціального буття, його циклічного характеру. Виходячи з проведеного аналізу, можна констатувати, що уява про механізм оновлення світу в релігійній свідомості має два основних виміри – індивідуально-особистістний та суспільно-політичний. В іудаїзмі, християнстві та ісламі ми знаходимо положення, в яких відбивається необхідність формування суспільно-політичних чинників (побудови Месією нового суспільства та відкидання старого), так і перетворення самої людської особистості на засадах оновленого світу.

Аналізуючи ірраціональні конструкти свідомості (до яких, беззаперечно, належить кожна релігія), загалом, при цьому дуже важко (якщо можливо взагалі) прийти до однозначності у висновках, побудувавши якусь певну схематичну, обов'язково істинну картину. Напрямки причинно-наслідкових послідовностей думки у цій царині завжди залишатимуться певною мірою суб'єктивною справою дослідника, міра “свободи від оціночних суджень” (на чому наполягав М.Вебер) не може бути абсолютною.

*Н.Недзельська** (м. Херсон)

ПРОБЛЕМА СТАТІ В РЕЛІГІЯХ АВРААМІСТИЧНОЇ ТРАДИЦІЇ

Парадоксом екзистенції виду *Homo sapiens* є те, що ми навіть не знаємо: Хто ми? Чому ми такі? Звідки взялись? Навіщо? В усі часи - від античності до нашого часу - філософи торкались цієї теми. Важливе місце посідає вона і в усіх релігіях світу. До таких вічних питань належить і проблема статі. У віроповчальних системах релігій авраамістичної традиції нема єдиної відповіді на питання, якої статі була перша людина. Нещодавно британські вчені навіть спробували довести, що Єва на 84 тис. Років старша Адама [Див.: Релігійна панорама.- 2001.- №2.- С. 78].

Можна виділити два підходи: традиційний, який полягає в тому, що першою людиною був чоловік, а пізніше з його ребра створено було жінку. Аргументом проти є те, що одразу ж після створення першої людини, Бог благословив її словами: “Плодіться й розмножуйтесь” [Бут. 1:28], тобто ще до появи жінки вживається множина. Однак, іудейський філософ і богослов Маймонід зазначав, що немає суперечності в тому, що Бог наказав плодитися й розмножуватися чоловікові, саме він відповідає за продовження роду. Обов'язок чоловіка знайти собі пару і наповнювати Землю людьми. Він виступає активною стороною створення сім'ї, шукає жінку, знайомиться, залицяється, ініціює шлюб. Дівчина не може відверто й відкрито шукати собі чоловіка, ініціювати шлюб. Якщо вона і робить це, то опосередковано, завуальовано. Чоловік, за вченням іудейських мудреців, обов'язково має одружитись до 18 років, бо саме стільки разів за підрахунками іудейського богослова Раші слово людина /Адам/ зустрічається в тексті книги Буття до створення жінки й передачі її Богом чоловікові.

* Недзельська Н. – старший викладач Херсонського державного педагогічного університету.